

Bendzsel Miklós

Nemzeti könyvtárügy: az emlékezet és képzelet fúziós erőműve*

Az előadás szövegét sajtó alá szerkesztette Tószegi Zsuzsanna elnöki főtanácsadó.

Amikor címet kerestem ihlető, hármas pillérű mottójukhoz, akkor alapvető hivatásom, a mérnökség forrásvidékéről választottam metaforát. Talányos kérdés lehet, vajon a vándorgyűlés mottója: stabilitás, innováció és inspiráció fogalmakkal miképpen függ össze az emlékezet, a képzelet és az emberiség történetének egyik legbonyolultabb technológiai vívmánya – a még csak épülő fúziós erőmű? Arra törekszem, hogy kifejtve és megvilágítva ezt a metaforát, mondandóm végére érve megszeressék, átélten vállalhassák. Gondolatmenetem három pillérre épül. Az elsőben szeretnék a magyarországi innovációs képesség és potenciál eredményessége, valamint a kulturális kreatív eredetiség vívmányai és gyümölcsei között párhuzamot vonva rámutatni arra, hogy az ország gazdasági és szellemi boldogulása milyen mértékben függ az oktatás, képzés, tájékoztatás hármasától. Szeretném azt is meggyőzően bemutatni, hogy – szemben a közhiedelemmel – a magyar kultúra termékenysége és gazdasági befolyása nemhogy nem marad el a tudomány és a technológia eredményessége mögött, hanem esetenként kifejezetten előtte jár. A második pillérem Vörösmarty klasszikus és önök által szeretett, bár sokak által félreértett verséből kölcsönöz egy ritkán idézett sort: „Világ és vakság egy hitvány lapon”. Nézetem szerint a „világ” és a „vakság” a megújultan meglódult információs társadalomban együtt járó jelenség. A tisztánlátáshoz önökre, az önök hivatására van szükség. Az előadás harmadik pillérével a szerzői jogi funkciók, vívmányok, új eredmények segítő erejét szeretném illusztrálni.

Gyökerek és szárnyak: emlékezet és képzelet

Goethe-től tudjuk: a legtöbb, amit a gyermekeinknek adhatunk: gyökerek és szárnyak. Gyökereket, amelyek tartást adnak, hogy tudják, hova tartoznak –, de ugyanúgy szárnyakat is, amelyek egyiküket megszabadítják kényszereitől és előítéleteitől, a másikkal viszont lehetőséget adnak új utakon járni vagy repülni.

A szellemi pallérozottságot célzó erőfeszítéseinkben a gyökerek a felhalmozott ismeretből, a tapasztalatból, a tudásból táplálkozva éltetik az aktív és a céljaink szolgálatába állítható emlékezetet. A szárnyak pedig, az új ötletek, a víziók, az ideák – mindez a képzelet világa.

A könyvtár mint memóriaintézmény, akkor tölti be ihlető feladatát, ha a problémafelismerő, vagy a -kereső, a gondolkodási, majd a megoldó fázist összeköti, összeszikráztatja. Meggyőződésem, hogy az emlékezet és a képzelet kölcsönhatása

stimulálható, ennek pedig – az önök egymást követő generációinak köszönhetően – módszertanában és infrastruktúrájában folyamatosan és folyton megújuló laboratóriuma, kerete, műhelye a könyvtár.

Hasznos felidézünk, hogy az elmúlt fél-egy emberöltő, az ún. *információs társadalom* kialakulásának élménytere mi mindennel járt együtt. A sokfajta lehetséges interpretáció kapcsán, amelyeket Z. Karvalics László egyik tágterű dolgozatában letem¹ Daniel Bell és Yoneji Masuda egy-egy idézetéből emelek ki két elemet.

„Olyan társadalom, amely a társadalmi kontroll, valamint az innováció és a változás kezelése érdekében a tudás körül szervezi magát...”

(Daniel Bell)²

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete 44. vándorgyűlésén, melynek mottója „Stabilizáció – Innováció – Inspiráció. Könyvtárak változó környezetben”, 2012. július 12-én elhangzott előadás szerkesztett szövege.

„Új típusú társadalom, amelynek átalakulása és fejlődése mögött az információs (és nem az anyagi javak) termelése a hajtóerő [...] (és amely evvel) az emberi intellektuális kreativitást virágoztatja fel.”
(Yoneji Masuda)³

Az első mozzanat: lényegében a tudás körül szervezzük meg a társadalmunkat, a gyermekeink életét, a munkavégzésünket, a problémamegoldásunkat – jó esetben társadalmi és politikai berendezkedésünket. A másik idézet a japán társadalomkutató és gondolkodó polihisztor vallomása arról, hogy az intellektuális kreativitás hajtóereje miképpen válik mindenfajta addig ismert anyagi és nem anyagi folyamat mögöttes mozgatórugójává.

Sokat szoktunk és tudunk beszélni a szellemi, humán és információs tőkéről Magyarországon. Fájdalom, hogy noha már az ötvenes-hatvanas években a Nobel-díjas amerikai közgazdász, *Theodore Schultz* alapvetésével megszületett a vonatkozó elmélet⁴, ennek azonban a nyomait is alig látjuk a gyakorlatban. Az intézményi költségvetésekben nem kap külön sort a munkatársaink tudásgyarapítása, e tőke amortizációja, netán hasznosítása. Sajnos a válságban leledző, átmeneti gazdaságok túlnyomó többsége többnyire maradékelven szervezi szellemi életét. Bennünk nincs meg az a bátorság, amit Írország és Finnország felmutatott, hogy a válság idején sok forrást vonva el a hagyományos területekről, a fontos emberi dimenziókba fektetve fialtassa azokat.

Alapvetésünk egy másik kulcsfogalma az élethosszig tartó tanulás. A kortárs tudás bővülését kifejező kép: miszerint az ismereteink mérettartománya a napjainkra is – a nanotartományoktól a petajoule tartományokig terjedően, húsz méret nagyságrendet is átfog az ismert világ közlőrlő való megtapasztalásának a képessége – a kortárs tudás bővülése. Ezt bajos értelmezni, mint az arra való parancsoló késztetést, hogy mi mindenben kell járatosná tenni az új generációkat. Például augusztus 6-án a *Curiosity* műhold leszáll a Marson, ahonnan soha nem tapasztalt ismeretgazdagsággal és töménységgel fog tudósítani nyolc hónapon át. Ezek lesznek az első valódi empirikus adatok a következő évtizedek táv-űrutazási elképzeléseinek, terveinek a szolgálatában.

A változás narratívái

A változás forgatókönyveit különböző szinteken lehet elemezni. Egy emberöltő alatt a tudományos

információs „boom” oda jutott, hogy a könyvtárak ismeretközlési, visszakeresési technológiájának költsége egy milliomod részére olcsóbbodott, az adatátvitel egy egységre eső költsége pedig egy tízezredére zsugorodott.

A digitális konvergencia folyamatos élményében élünk. Annyi bizonyos, hogy a tartalom – a beszéd, adat, szöveg, audiovizuális üzenet és információ – együttkezelési képessége és kínálata szöködmódra önt el és ural bennünket. Olyan készülékekkel ismerkedünk, amelyek funkciói egybegyűrik a szolgáltatást a hálózattal, és ennek folytán helytől és időtől független felhasználói helyzetet teremtenek számunkra. És ez a mozzanat – véleményem szerint – egyenesen bódulatot idéz elő; egy olyan információs „boom”-nak a bódulatát, amelyben a válogatás, a rangsorolás, a lényegkeresés és a mintázatfelismerés sokkal komplexebb feladat és kihívás, mint valaha.

A középkorban csak a kódexek és a kanonizált tudás mentén lehetett átadni az ismereteket. A XIX. századtól kimunkálódott népegyetemen, majd később a különböző szakfakultások, posztgraduális tanulmányok és minősítő folyamatok keretében, illetve az élethosszig való tanulási rendben gyarapítottuk, adtuk át a személyes tudást.

Mára azonban az aktív népesség két emberöltőnyi nemzedékének a teljes know how-ja is kevés ahhoz, hogy a következő években hitelesen körvonalazzuk az utánunk jövő generáció – amely öt-tíz éves kora között teljes kiképzettségű internet-használóvá válik – tájékozódási műveltségét vagy viselkedési mintáit.

Nos, ilyen viszonyok között kell a könyvtári tájékoztatási missziót újraértelmezni. *Roland Barthes* három rövid esszéjének tükrében („A műtől a szöveg felé”, „A szöveg öröme” és „Az olvasásról”) ez már klasszikus kihívás. Finom „aforizmái” megvilágítják, mit jelent az értelmezés szintjén az itt leírt zuhatag és a műfaji egymásba olvadás. Az olvasás, illetve annak mikéntje egyre inkább az önkifejezés megalapozásának a részévé válik, mert az olvasás a képek, emotikonok⁴ és más jelrendszerek olvasása is egyben. *Az olvasás egyenesen az írás vágyának a vezérfonala* – mondja Barthes. A szöveg új típusú partitúra, amely az olvasó cselekvő részvételét követeli meg, és nekünk, a szülőnek, a pedagógusnak és a könyvtárosnak, e „teremtő triásznak” – ebben a kontextusban kell a képességből hajlékony készséget formálva kalauzt

kínálunk. Ugyanis nincsenek már egyszer s mindenkorra, élethosszig hasznosítható technikák; ehelyett a változásra és az önátprogramozásnak a mintegy 3-5-7 évenkénti ritmusára kell fölkészíteni a gyermekeinket.

A nyolcvanas évekig az ismeretgazdaságban is a termelési-társadalmi viszonyok uralkodtak. Az írásnak, a nézésnek és a hallgatásnak, az egymás meghallgatásának a kultúrája volt a termelés társadalma – mondja Barthes. Ezt váltotta föl e téren is az általa már a hetvenes években vizionált fogyasztói társadalom, amely sokszor az írással szemben az olvasást, a nézéssel szemben a látást, a hallgatással szemben pedig a megértést helyezi minőségi fogyasztás esetén az előtérbe.

Ezzel a gondolati koordináta-rendszerrel az a célom, hogy legyen egy közös élményterünk, amikor mérlegre tesszük, miként és hogyan mutatkozik meg az ország innovációs és kulturális találékonysága, leleményessége és termőképesége.

Innovációs és kulturális gyorsfénykép – kreativitásunk gazdasági tükörben

Felejtsük el egy kis időre azt, hogy egyes területeken milyen kiváló alapkutatási eredményességű és milyen „Nobel-díj termő” nemzet és iskolarendszertulajdonosok vagyunk. Nézzünk szembe azokkal a tényekkel, hogy a hozzávetőleg egy évtizede kimunkált, 27 változót összegző uniós innovációs rangsor tanúsága szerint Magyarország a mérsékelt lemaradó vagy a gyorsulva felzárkózó harmadik negyedben, középen foglal helyet, ám leggyorsabban javít az utolsó három év tapasztalata

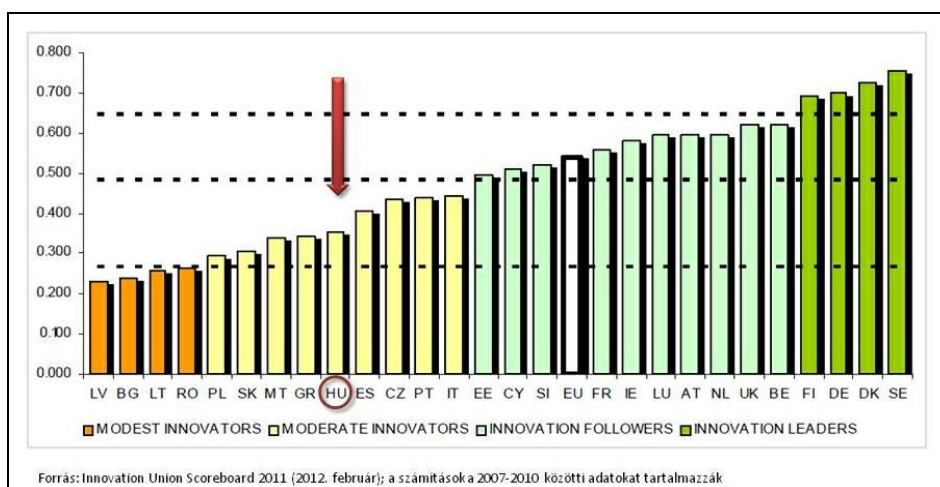
szerint a helyezését, mert voltunk mi 23-24.-ek is az EU 27-jéből, és most 19.-ek vagyunk (1. ábra).

A szellemi eszközök, új találmányok, szabadalmak, de akár a kereskedelem versenyeszközei, mint a brand-építés, dizájnoltalom, illetve kreatív tervezési teljesítmények tekintetében 20-40% közötti elmaradásban vagyunk az EU átlagától, és mintegy egyharmados a lemaradás az OECD tagországoktól (2. ábra).

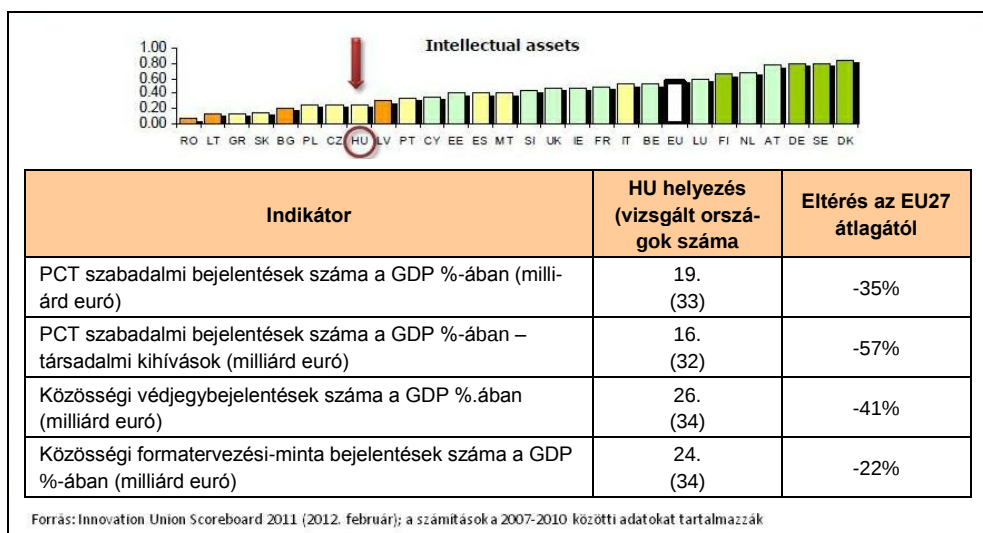
Ellentmondani látszik mindennek, hogy az alaptudományi kutatásban a kiugró eredmények alapján ma milyen sokra tarthatjuk magunkat, hogy *Freund Tamás* agykutató társaival Dániában Agy-díjat, hogy *Szemerédi Endre* matematikus Norvégiában Abel-díjat kapott az elmúlt két esztendőben.

De az ország és gyermekeink generációjának a sorsát e kiváló példák „csupán” a rangos hazai iskolák motiváló erejével ösztönözhetik. Ellenben az a képesség, hogy miként váltjuk a hétköznapiakban használható javakra a tudást, nálunk közmondásosan gyenge a tudomány, a technológia, az innováció területén.

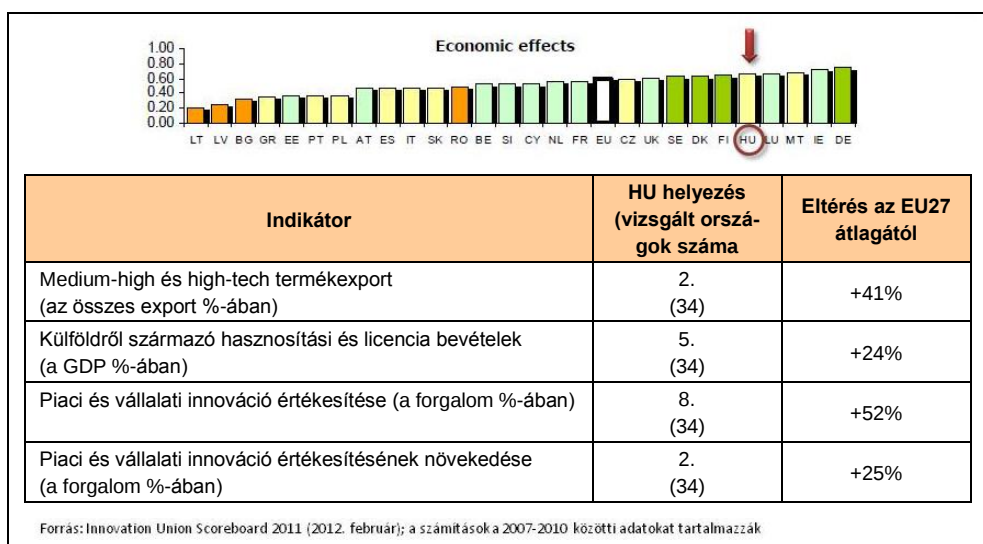
E minduntalan megtapasztalt láttelet tükrében igencsak meglepő a 3. ábrán látható adatsor, amelynek tanúsága szerint ugyanezekben a kategóriákban, ha a gazdasági hatások szerinti hatékonyságot vizsgáljuk meg, akkor Magyarország a közepes és a magas technológiavonlatú termék-exportban és annak növelésében a második helyen van. A külföldről származó fajlagos hasznosítási licenbevételek tekintetében pedig ötödik a vizsgált mezőnyben.



1. ábra Az Innovációs Unió országgrangora (2001) – eredménytábla 19. hely



2. ábra Az Innovációs Unió országangora (2011) – szellemi eszközök 20. hely



3. ábra Az Innovációs Unió országangora (2011) – gazdasági hatások 5. hely

Azt állítom, hogy a már fölemlített „triász”, vagyis a szülők, a tanárok és a könyvtárosok nélkül ez az eredmény nem jöhetett volna létre. Azért nem, mert a gazdasági élelmességet, a szűkösen birtokolt jószág fialtatásának a fortélyát csak ez a háromszög alapozhatja meg. Természetesen segít ebben, hogy a háromnegyedében privatizált magyar ipar olyan know-how-t, olyan termelési kultúrát fogadhat be, élvez – vagy visel el –, amelyik a személyes és intézményi hatékonyságot komoly számonkérési mechanizmusokkal kombinálva ösztönöz.

Engem arról győznek meg ezek az adatok, hogy az iskolázottságunk és a szűk források dacára való boldogulás képessége olyan felmutatott képességünk, amely törekvő erőt ez a kis ország kiemelkedően jól örökíti át a mai huszon- és harmincéves generációkra.

Az innovációs körképben végezetül azt a globális innovációs indexet idézem, amelyet 2012 júliusában együtt tett közzé az INSEAD⁶ és a WIPO (Szellemi Tulajdon Világszervezete). Az összetett rangsorban a 31. helyen vagyunk a vizsgált 141 ország között (4. ábra).

A csúcstechnológia exportjának a nemzetgazdasági súlyát illetően a 9., a hasznosítási és licenddíjbevételekben a 8. helyre soroltak bennünket. Ez annyit jelent, hogy az akár másoktól vásárolt, vagy

másoknak eladott új szellemi eredmények kapcsán a magyar társadalom abszorpciók képessége igen-igen jelentős (5. ábra).

Rank	Country/Economy	Value	Score (0–100)	Percent rank
1	Malta	50.39	100.00	0.99
1	Singapore	38.10	100.00	0.99
3	Malaysia	33.03	86.70	0.98
4	China	30.06	78.90	0.98
5	Costa Rica	24.36	63.93	0.97
6	Korea, Rep. (2011)	24.04	63.08	0.96
7	Switzerland	22.51	59.07	0.95
8	France	20.57	53.98	0.94
9	Hungary (2011)	20.47	53.73	0.93
10	Ireland	19.64	51.55	0.93
11	Cyprus	19.16	50.28	0.92
12	Thailand	19.04	49.96	0.91
13	Israel	18.12	47.55	0.90
14	Hong Kong (China)	17.08	44.83	0.89
15	Mexico	16.50	43.30	0.88
16	Japan (2011)	16.17	42.43	0.88
17	United Kingdom (2011)	15.89	41.69	0.87
18	Netherlands	15.73	41.28	0.86
19	Czech Republic	15.43	40.50	0.85
20	United States of America	14.76	38.74	0.84
21	Sweden	14.48	37.99	0.83
22	Lebanon	14.23	37.33	0.83
23	Estonia (2011)	13.98	36.68	0.82
24	Germany	13.72	36.02	0.81
25	Austria	10.91	28.62	0.80

Forrás: The Global Innovation Index 2012 (2012. július), INSEAD-WIPO; 2010. évi adatok alapján, az összes export %-ában; a vizsgált 141 ország közül az adott rangsor első 25 helyezettjét tüntettük fel

4. ábra Globális Innovációs Index (2012) – high-tech export – 9. hely

Rank	Country/Economy	Value	Score (0–100)	Percent rank
1	Guyana	20.78	100.00	0.96
1	Paraguay	13.79	100.00	0.96
1	Sweden	13.37	100.00	0.96
1	Ireland	10.88	100.00	0.96
1	Finland	9.79	100.00	0.96
6	Luxembourg	8.57	87.56	0.95
7	Singapore	8.38	85.66	0.94
8	Hungary	8.06	82.34	0.93
9	United States of America	7.27	74.28	0.92
10	Netherlands	7.03	71.88	0.91
11	United Kingdom	6.35	64.88	0.90
12	Japan	4.89	49.95	0.90
13	Belgium	4.57	46.72	0.89
14	Germany	4.38	44.73	0.88
15	Malta	4.17	42.58	0.87
16	France	4.06	41.50	0.86
17	Israel	3.91	39.92	0.85
18	Korea, Rep.	3.10	31.69	0.84
19	Romania	2.88	29.46	0.83
20	Canada	2.42	24.71	0.82
21	Hong Kong (China) (2009)	1.83	18.72	0.81
22	Italy	1.75	17.92	0.80
23	Austria	1.71	17.50	0.79
24	Kenya	1.68	17.13	0.78
25	Slovenia	1.44	14.72	0.77

Forrás: The Global Innovation Index 2012 (2012. július), INSEAD-WIPO; 2010. évi adatok alapján, a GDP %-ában (1000 USD); a vizsgált 141 ország közül az adott rangsor első 25 helyezettjét tüntettük fel

5. ábra Globális Innovációs Index (2012) – hasznosítási és licencia bevételek, 8. hely

Innovációs áttekintésemet azzal a – pozitív értelemben meghökkentő – adattal zárom, hogy a júliusban közreadott globális innovációs indexekben a kreatív szolgáltatások exportját tekintve hazánk az 5. helyen áll. Természetesen ebben a kulturális hozzájárulás meghatározó, és a kreatív szolgáltatások tág kategóriát alkotva felölelik a szoftveripart, dizájnt, a filmipari teljesítményeket is. Mindez kimagasló humán tőke és műveltség nélkül nem volna lehetséges (6. ábra).

Összefoglaló következtetésem: a mindenkori nemzeti vagyon, illetve potenciál jelenérték-számításában négy olyan dimenziót javaslok, amelyek együttes számbavételét a makrotervezői know-how-nak, a politikának, a közéletnek komolyan kell venni. Ezek pedig a birtokolt nemzeti kultúránk

- oktatási-nevelési potenciálja,
 - közművelődési teljesítménye,
 - (digitális) megőrzése és átöröklhetősége, és
 - nemzetközi reprezentációs aktivitása,
- ugyanis mindezek alapvetően meghatározzák, befolyásolják a nemzeti jövedelemképző és önfenntartó képességet. Az első két tényező haté-

konysága növelhető a harmadikkal; a negyedik pedig érdemben hozzájárulhat az immár sokszor fetisizált dimenzió: a versenyképességünk meggyőző fejlesztéséhez.

A kreatív ipar, a kulturális gazdaság „szerzői jogi” ágazatairól

Áttérek az ún. szerzői jogi szektor termelékenységének bemutatására, amelynek a GDP-hez való hozzájárulásban való részesedése meghökkentően magas. A foglalkoztatási arány ezzel arányos, a teljesítmény számos hagyományos gazdasági ágazatot megelőz.

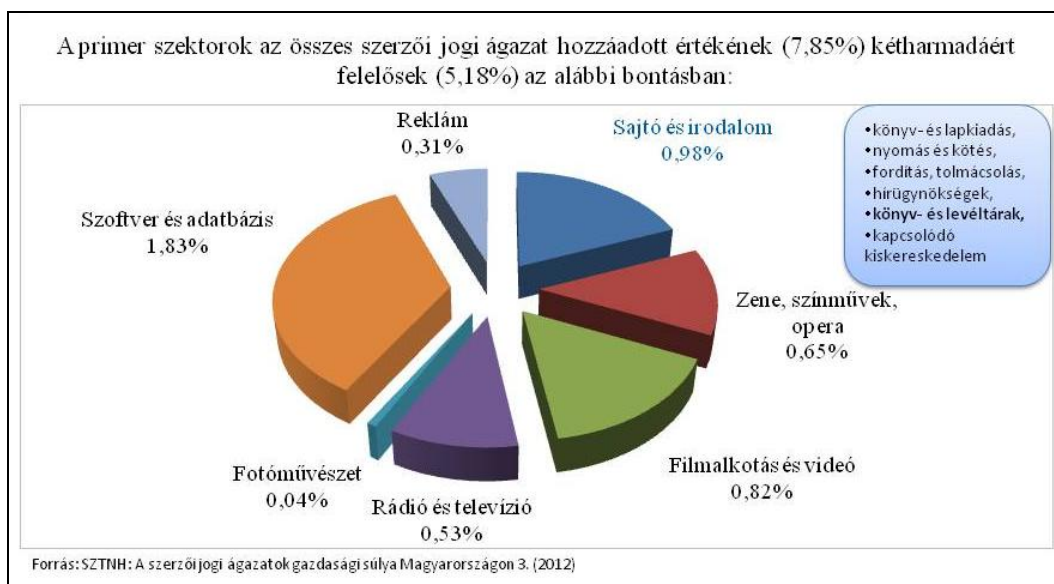
Először ezeknek a primer ágazatoknak a gazdasági súlyát vegyük szemügyre a 2009-es részletes adatok birtokában:

- a primer ágazatok 5,2%-kal,
- a teljes szerzői jogi ágazat hozzáadott értéke pedig 7,85%-ban „felelős” a magyar GDP-ért (7. ábra).

Rank	Country/Economy	Value	Score (0–100)	Percent rank
1	Malta.....	70.33	100.00	0.99
1	Netherlands.....	29.46	100.00	0.99
3	Kyrgyzstan.....	21.66	73.51	0.98
4	Brazil.....	20.45	69.41	0.97
5	Hungary.....	19.55	66.37	0.96
6	Canada.....	19.35	65.69	0.95
7	Serbia.....	18.86	64.01	0.95
8	Russian Federation.....	15.89	53.92	0.94
9	Germany.....	13.84	46.99	0.93
10	Mozambique.....	13.81	46.86	0.92
11	Swaziland.....	12.40	42.09	0.91
12	Argentina.....	12.27	41.65	0.90
13	Romania.....	12.07	40.97	0.89
14	Macedonia, FYR.....	12.04	40.87	0.88
15	Belgium.....	11.59	39.34	0.87
16	Norway.....	11.45	38.84	0.86
17	Austria.....	10.90	36.97	0.86
18	Poland.....	10.78	36.57	0.85
19	Ecuador.....	9.72	32.98	0.84
20	Colombia.....	9.68	32.86	0.83
21	Czech Republic.....	9.29	31.52	0.82
22	Algeria (2009).....	8.27	28.08	0.81
23	Ukraine.....	7.73	26.23	0.80
24	Spain.....	7.66	26.01	0.79
25	Portugal.....	7.65	25.97	0.78

Forrás: The Global Innovation Index 2012 (2012. július); 2010. évi adatok alapján, az összes szolgáltatásexport %-ában; a vizsgált 141 ország közül az adott rangsor első 25 helyezettjét tüntettük fel

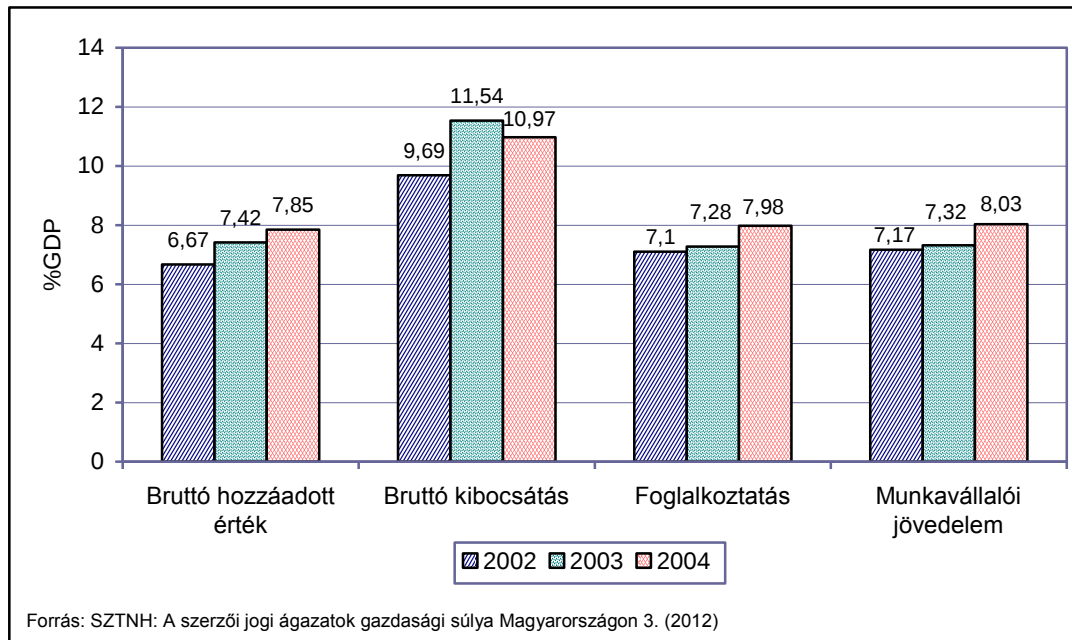
6. ábra Globális Innovációs Index (2012) – kreatív szolgáltatások exportja 5. hely



7. ábra A primer szerzői jogi ágazatok gazdasági súlya (a GDP %-ában, 2009)

A zene a színművekkel, a filmalkotás a videóval, a rádió a televízióval karöltve, valamint a fotóművészet, mind-mind mérhető arányban járul hozzá a nemzeti össztermék előállításához. A primer szerzői jogi ágazatok eredményének több mint egy

harmadát – és összességében csaknem a GDP 2 százalékát – viszont a szoftver- és adatbázis-fejlesztés teszi ki. Ez is azt bizonyítja, hogy a hazai, kultúrafüggő kreatív szektor e speciális ága kiemelkedő figyelmet érdemel (8. ábra).



8. ábra A szerzői jogi ágazatok gazdasági súlyának alakulása

A 2002., 2006. és 2009. év részletesen feldolgozott eredményei arról tanúskodnak, hogy a kreatív kulturális, illetve alkotó ipari ágazatok gazdasági hozzájárulási képessége 6,6%-ról csaknem 8%-ra nőtt. A bruttó kibocsátásban érzékelhető a válság a 2009. évi adatokban, de az összes szerzői jogi ágazat 1700 milliárd forinttal, a primer ágazatok pedig 1121 milliárd forinttal járultak hozzá az ország mintegy 27,5 ezermilliárd forintos GDP-jéhez. Ez több, mint amennyit az oktatás, vagy akár a pénzügyi és biztosítási szektor teljesített.

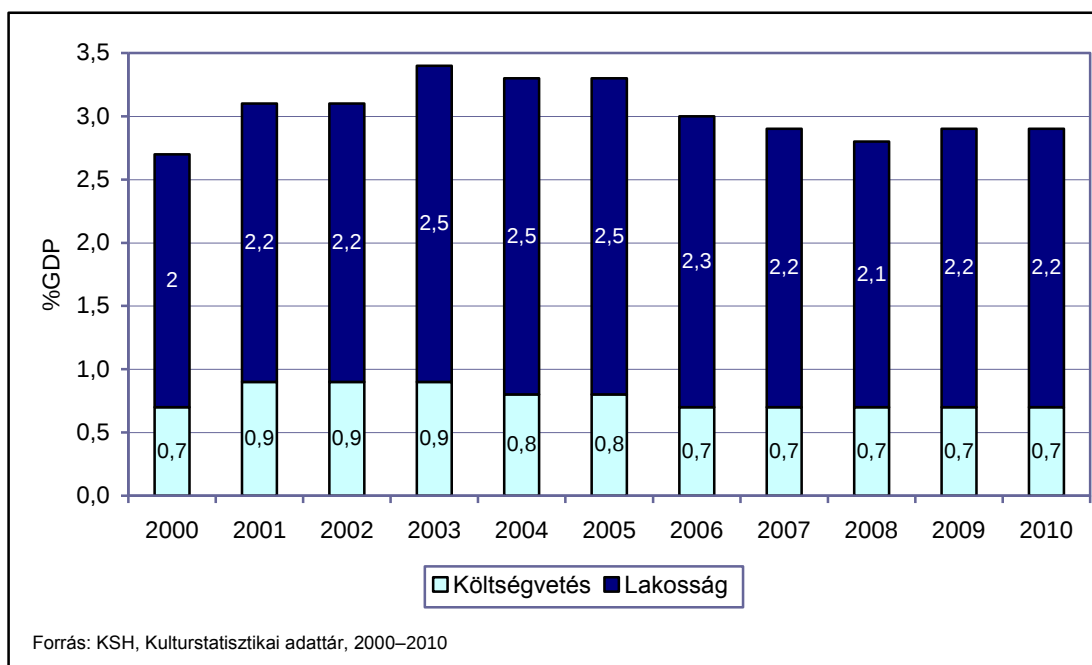
„Világ és vakság egy hitvány lapon” – vívmányok és veszélyek

E körkép után áttérve az önök területére, talán nem lesz érdektelen összefoglalnom, hogyan látja a könyvtárügyet egy, a szellemi teljesítmények jogi, piaci oltalmáért, minősítéséért, valamint a magyar innovációs és kreatív stratégiáért is felelős műhely, kormányhivatal képviselője. Vajon mire képes a könyvtári stratégia és struktúra, mire lehetnek önök büszkéek, és miben kell segítenie a kormányzatnak a területet.

A 9. ábrán látható idősor azt mutatja, hogy az elmúlt évtized második felében lényegében változat-

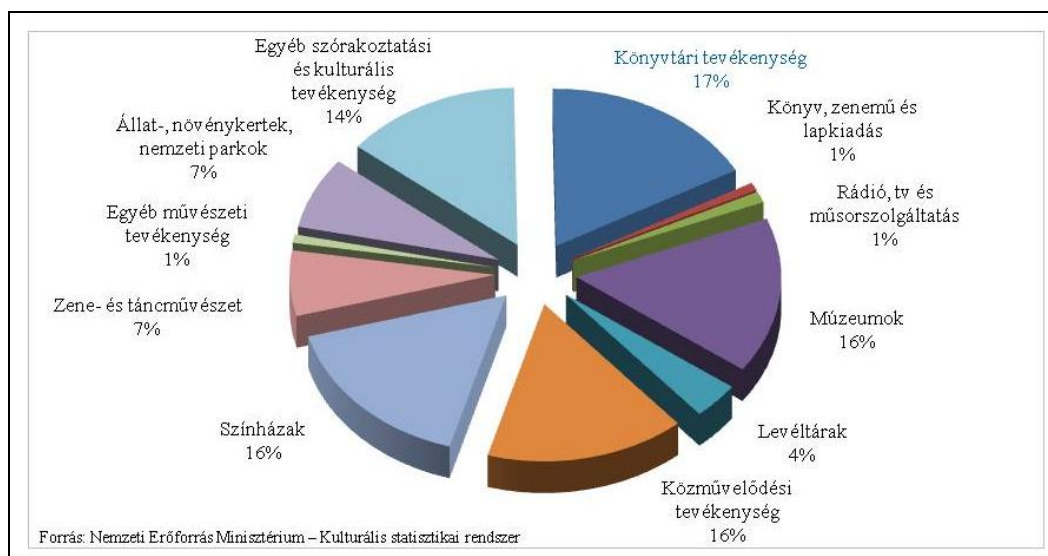
lanul, 2,2%-os volt a lakosság kulturális áldozatképessége, és a költségvetés ugyanakkor ennek harmadát, 0,7%-ot tett hozzá a kulturális kiadásokhoz a GDP-hez viszonyítva. Ez nagy felismerés, hogy Magyarországon a központi költségvetésből a kultúrára fordított pénznek a lakosság a háromszorosát költi el ilyen célra. Ha hozzáteszünk, hogy az alig 10 milliós lakosságból mindössze 3,8 millió fő az aktív dolgozó, akkor lehet igazán méltányolni, hiszen ők költenek a gyerekeikre, a nyugdíjas családtagokra is.

A költségvetési kulturális kiadásmegosztásról tanúskodnak a 10. ábra adatai. A könyvtári tevékenység költségvetési ráfordítása az összes kulturális kiadásból a legnagyobb a maga 17%-ával. A múzeumok, a közművelődési tevékenység, a színház 16-16%-kal szorosan követi; együttesük 65%-ot tesz ki. Sajátos, hogy a zene- és táncművészet, illetve a nemzeti parkok, állat- és növénykertek, a természeti környezetünkkel kapcsolatos tudás-átadó tapasztalati és élménykínálat 7-7%-ban részesedik a magyar kultúrából. Nem vagyok abban a helyzetben, hogy a felosztás arányosságát megítéljem, de a jelenség igen lényeges: a könyvtári helyezés ennél jobb nem lehet, de több – természetesen – lehetne.



9. ábra A költségvetés és a lakosság kulturális kiadásainak alakulása

ú

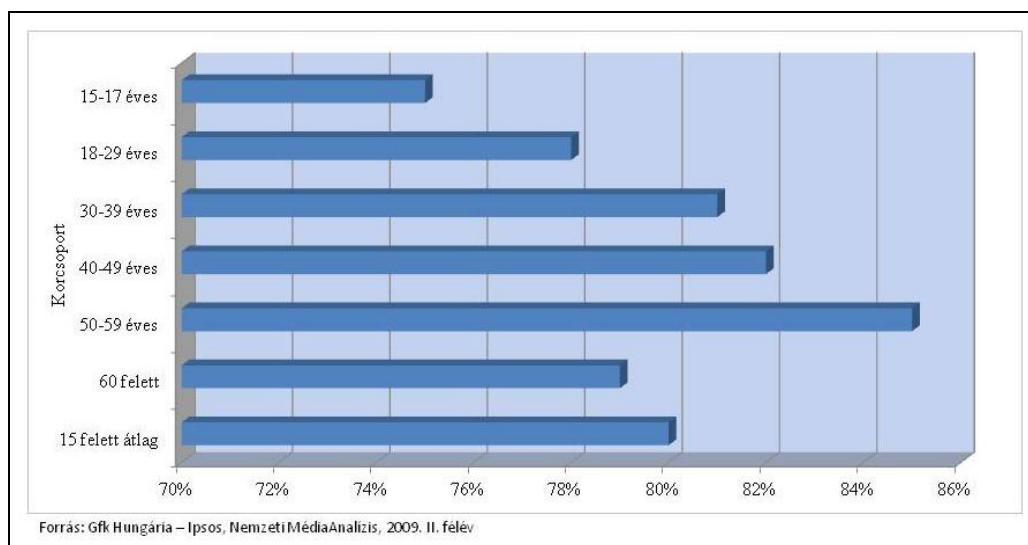


10. ábra A költségvetés kulturális kiadásainak megoszlása, 2009

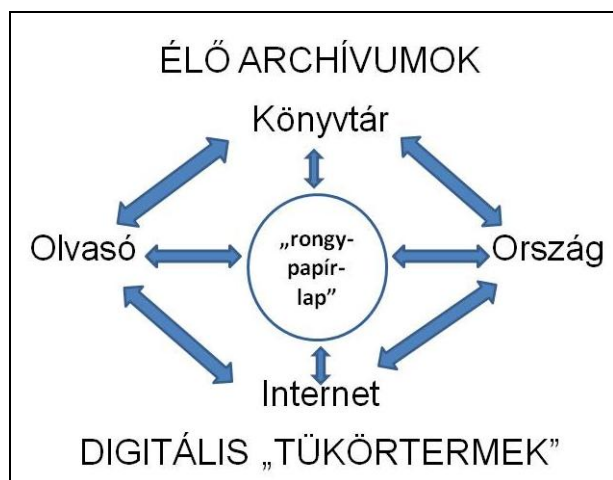
Két izgalmas és sok félreértésre okot adó mozzanatot emelek ki a következő adatsorból. A rendszeres újságolvasók aránya – lett légyen az olvasnivaló akár egy ingyenes reklámújság – meglepően magas. A hazai közösség az internet korában is meglehetősen „nyomtatott makulatúra”-függő és kedvelő maradt. Ebben az adatban nem szerepel a digitális tájékozódás, ez kizárólag nyomtatott sajtótermékek bármilyen formájára kiterjedő tapasztalat (11. ábra).

Mai kérdésfelvetésünk sémája tehát: az eddig a „vörösmartys rongypapírlap” közvetítette tudás vajon a jövőben a „könyvtáron” vagy az „interne-

ten” keresztül fogja-e jobban betölteni hivatását, az egyéni gyarapodást, az intézményi tudást, az országépítést szolgálhatni. Az a kérdés, hogy az internet, vagy az élő archívumok, könyvtárak köré koncentrálódik-e az erő. Meggyőződésem, hogy a következő nemzedékek sem nélkülözhetik a hagyományos kulturális beavatást. Tudniuk kell tájékozódni a hagyományos dokumentációban, az örökölt tudás hagyományos és digitális formájában egyaránt, közben megtanulva az új és új formákban való, hozzáadott értékű tájékozódást. Új ismeret-mintázatok, ingergazdag környezet, a kínálat új találása egyaránt szükséglete a problémamegoldónak, a kérdezőnek, a tanulni vágyónak (12. ábra).



11. ábra A rendszeres újságolvasók aránya, 2009



12. ábra „Világ és vakság egy hitvány lapon”

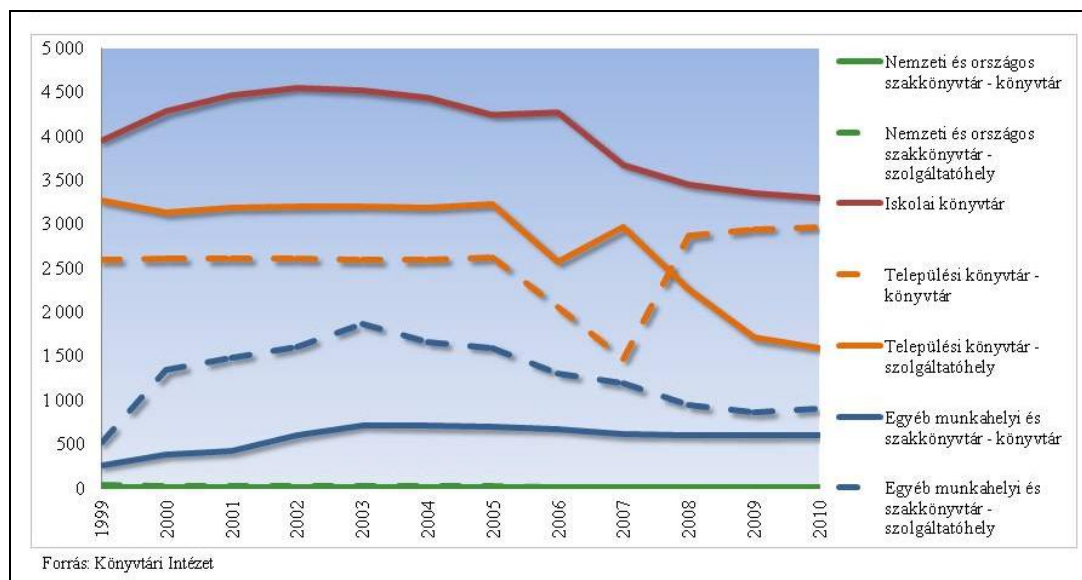
Csúfondárosan és öniróniával „digitális tükörtermeknek” kereszteltem az alsó ág kínálatát, mert ez még sokaknak egy elvárásolt kastély. Akik készség és kellő tapasztalat nélkül élnek a digitális világban, azoknak lehet ilyen élményük. Azoknak viszont, akik a számítógép szenvedélybetegségként leírható bódulatában élnek, ez egy becsapós tükörterem, mert a valóság illúzióját adja.

Vessünk egy pillantást a működő könyvtárak és szolgáltató helyek számának alakulására: izgalmas strukturális változásokat tapasztalunk. Látható, hogy a települési könyvtárak, illetve a szolgálta-

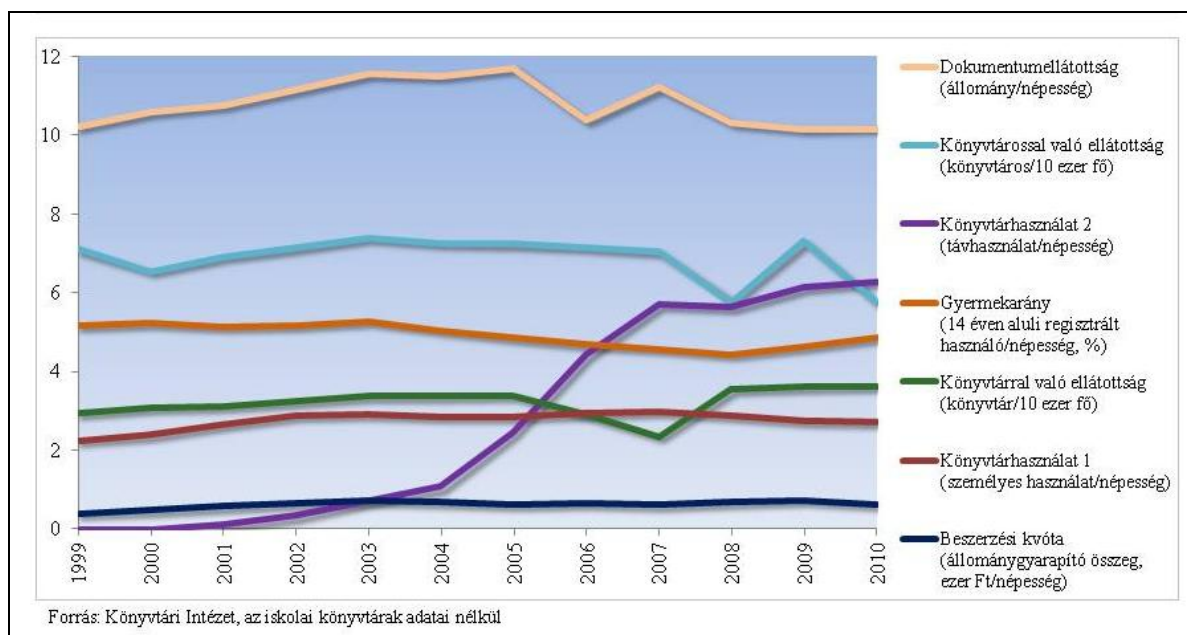
tó helyek számának alakulási vonala 2008-ban metszi egymást. Amennyivel az egyik csökkent, annyival nőtt a másik, illetve összességében még érzéketesebben növekedett a számszerű jelenlét. A magyar könyvtári kínálat „közelsége” kedvezően javult a fogyasztó, a kérdező, az olvasó és a kisdíák szempontjából egyaránt (13. ábra).

A könyvtári mutatók alakulása látható a 14. ábrán. A könyvtárhasználat, úgy a személyes, mint a távhasználat stagnál, a könyvtárossal való ellátottság viszont elég meredeken zuhan az utóbbi időben. Az utolsó három év kevés ahhoz, hogy ennek az adatsornak a jelentőségét fölmérjük, de erre oda kell figyelniük.

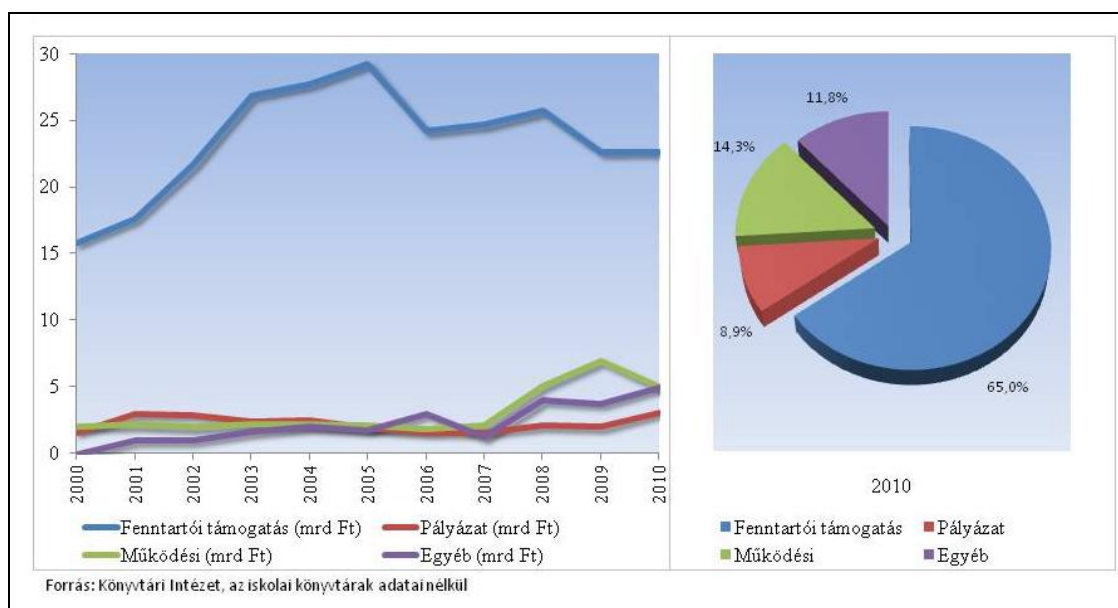
A könyvtári bevételek alakulása terén csak annyit szeretnék jelezni, hogy a fenntartói támogatás középtávon kétharmad részét teszi ki a könyvtárak teljes működési költségének. Ellenben, ha a 2010. év metszetét leképezzük, látható, hogy milyen önkiegyenlítő, helyettesítő viszony van a pályázati, illetve a működési bevételek között. A könyvtárak rákényszerülnek arra, hogy amit nem sikerül működési támogatásból fedezni, azt pályázatból kell – erőn túl teljesítve – behozni. Fenntartható növekedési teljesítményt, bővülő hatósugarat azonban csak az új üzleti modellekkel, a hozzáadott értékbe vetett bizalom erősítésével, a fogyasztási hajlandóság és az állami támogatás növelésével lehet elérni (15. ábra).



13. ábra Működő könyvtárak és szolgáltatóhelyek számának alakulása



14. ábra Könyvtári mutatók alakulása



15. ábra Könyvtári bevételek alakulása

A következő táblázat (16. ábra) arról tanúskodik, hogy voltaképpen az elmúlt félév sajtótükrében ugyanazokat a tényeket mennyire eltérően lehet veszélynek vagy lehetőségnek interpretálni. A vizsgált évtizedben a kölcsönzések száma 20%-kal, 33 millióra csökkent, ugyanakkor a használók

száma 25%-kal, 2,3 millióra nőtt. Az állomány mennyisége stagnál: 100,5 millió könyvtári egységet jelent országosan. Az állományjavulás és az állományavulás, készletmenedzselés ellentétes olvasatai egyfelől, ugyanakkor az érem másik oldala: 10 év alatt sem bővült a könyvtári állomány.

Könyvtárak száma 25%-kal nőtt (3,6 ezer)*, a szolgáltatóhelyek száma 34%-kal csökkent (2,5 ezer)*	Települési könyvtárak száma 15%-kal nőtt (3 ezer)*
2009-ben 175 községben csak iskolai könyvtár elérhető; 135 községben nincs könyvtári ellátás (55 ezer fő)	2011-ben 97 községben csak iskolai könyvtár elérhető; 80 községben nincs könyvtári ellátás (38,5 ezer fő)
Állomány mennyisége stagnál (100,5 millió)* – állományjavulás, azaz készlet-menedzselés	Állomány mennyisége stagnál (100,5 millió)* – állományjavulás, azaz felhasználó-kiszolgálás
Kölcsönzések száma 20%-kal csökkent (33 millió)*	Használók száma 25%-kal nőtt (2,3 millió)*
14 éven aluli használók száma 5%-kal csökkent (479 ezer)*	Gyermek- és ifjúsági irodalom iránti könyvpiaci kereslet folyamatosan nő
Könyvpiaci recesszió 2009 óta tart (eddig összesen 26%-os árbevétel visszaeséssel)	Gazdasági recesszió miatti könyvtári keresletnövekedés
Kortárs nemzetközi tudományos szövegek hiánya – versenyképes magyar diploma?	Újdonságok elérhetőségének biztosításával a fogyasztói igények jobb kiszolgálása
Olcsó, könnyen alakítható és használható illegális online tartalmak (40–50 ezer kötet)	Digitalizálás, legális és olcsó online bibliotéka (Magyar Elektronikus Könyvtár és Digitális Irodalmi Akadémia: 12 ezer kötet)
* Forrás: Könyvtári Intézet, az iskolai könyvtárak nélkül; 2010. évi adat (az 1999. évi értékekhez viszonyítva)	

16. ábra A könyvtárak jövője: veszélyek és lehetőségek

Mindezek után vizsgáljuk meg, milyen az új generáció olvasási, szövegértési képessége. A 2009-es Pisa-felmérés, amely a Reading Literacynak a teljes nemzetközi sztenderdje alapján vizsgálta a diákok tudását a betűk kiolvasásától a döntéshozás képességéig, bennünket az előkelő 25-26. helyre sorolt egy százhusz-száznegyvenes soka-

ságban. Kérdés, miért különbek nálunk a finnek annyival, hogy a harmadik helyen állnak? Kanada és Új-Zéland 5-6. helye izgalmas adat, már csak azért is, mert Új-Zéland fajlagosan nem költ sokkal többet könyvtárügyre és pedagógiára, mint Magyarország (17. ábra).

READING LITERACY: betűk kiolvasásától a nagyobb szövegegységek felismerésén át a világról való tudásig. Gondolkodás a megismerési stratégiánkra való eszméléstől a döntéshozás képességéig.					
1. Sanghaj- Kína	556	19-20.	Svédország	497	
2. Korea	539		Németország	497	
3. Finnország	536	21-22.	Írország	496	
4. Hongkong – Kína	533		Franciaország	496	
5. Kanada	524	23-24.	Tajvan	495	
6. Új-Zéland	521		Dánia	495	
7. Japán	520	25-26.	Egyesült Királyság	494	
			MAGYARORSZÁG	494	

17. ábra PISA – OECD 2009. évi szövegértési felmérése (tizenöt éves tanulók, 65 ország, digitális olvasás is)

Igen tanulságos *Tószegi Zsuzsanna* tárgybeli áttekintő vizsgálata⁷ és köszönöm neki, hogy fókuszba állított néhány olyan munkát, amelyek a *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának* (SZTNH) elemzéseit támogatják. Ilyenek például *Csépe Valéria* Minden tudás Egyetem-béli előadása: „Miért csak az ember olvas”, illetve *Gósi Mária*, *Máté Erzsébet* és mások elemzése. Műhelyünk mindezeket a magyar kreativitást fejlesztő javaslatainkba beépíthető tapasztalatként hasznosítja.

Nos, Magyarország teljesítménye, ha a fajlagos GDP-érték vagy az egy diákra eső ráfordítás nyomán elvárható szinttel vetjük össze, ma 10 teljes ponttal jobb a statisztikailag előre jelzettnél. Ez a magyar könyvtáros- és pedagógustársadalom többletteljesítése is. Ugyanakkor nézzünk szembe magunkkal: Budapest a maga 534 pontjával, a „gazdag” Finnországgal majdnem karöltve, a világon a 3-4. helyen lenne. A főváros és a régiók – Nyugat-Dunántúl, Észak-Alföld, Észak-Magyarország – közötti különbség azonban mindenképpen leküzdendő. Látszanak a családi háttérindex-számításokból az összefüggések: az édesanyák iskolai végzettsége, a számítógép-tulajdonlás, a családi könyvtár, a saját könyvek birtoklása mind-mind meghatározó jelentőségű (18. ábra).

Engedjenek meg egy személyes kitérőt. Fontos alakító élményem volt, hogy tízévesen a fővárosi Szabó Ervin Könyvtár I. kerületi Gyermekkönyvtárának a nyári költözésében vehettem részt, mint

éppen már olvasó, a csomagolásban hasznavehető gyerek. Ez az a beoltottság, amely végig velünk vonul. Az a tisztesség, hogy Vörösmarty Mihály örökében működhet egy tizenhét éves diák a *Piarista Gimnázium* önképző körében, ahol esszét lehet és kell írni *Kemény Zsigmondról* és *Apollinaire-ről*, igen az ilyen élmények egy életre beoltanak egy a technikai kultúrában elmélyedő fiatal. Az irodalmi, könyvtári műveltség magatartást, habitust épít a fiatalokban. Úgy vélem, az ilyen élet-eseményeket meg kell osztani, a velünk megesett jótéteményeket tovább kell hagyományozni.

Más összefüggésben hadd idézzem az USA példáját. Egy 2009-es vizsgálat kimutatta, hogy a rendszeresen olvasók, a könyvszeretők 43%-a önkéntes, jószolgálati munkát végez. Akik nem olvasnak, azoknak csak 17%-a áldozza szabad idejét másokra.

Ezt az összefüggés-együtttest kell az önk hálózati fejlesztési politikájára rávetíteni. Ehhez *Ramháb Máriától* kaptam a *Katona József Könyvtár* által összeállított, értékes statisztikai adatokat. A 19. ábra azt mutatja, hogy a mozgókönyvtári szolgáltató helyek 2010 júliusában milyen eloszlásban fedték le az országot. Az 1874-es szám a legfrissebb információim szerint most már 2040 körül van. A 20. ábrán pedig a kistélepi mozgókönyvtári szolgáltató helyek és a 968 nyilvános közkönyvtár által ellátott területek együtt láthatók az ország térképére vetítve.

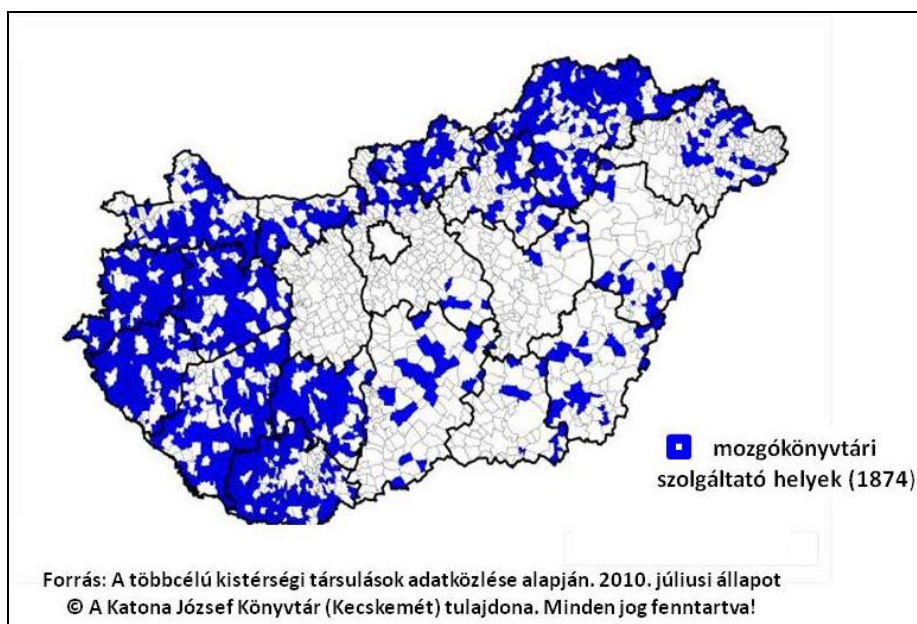
Magyarország teljesítménye a „GDP per capita” és az egy diákra eső ráfordítás alapján várható teljesítménynél 10 ponttal magasabb.

Gazdagság előny, de nem determinál...

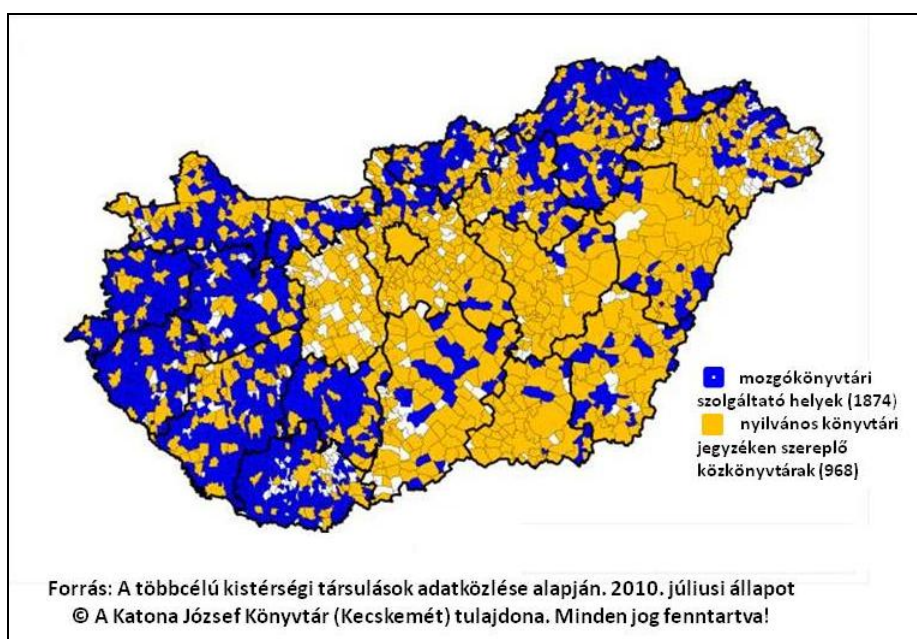
Budapest 534, Nyugat-Dunántúl 518, illetve Észak-Alföld 485, Észak-Magyarország 483

Családháttér-index (anyák iskolai végzettsége-aspiráció; számítógép-tulajdonlás, családi könyvtár, saját könyvek; könyvtár-, torna- és számítógéptermekek megléte: mind pozitív korrelációban)

18. ábra Magyarország teljesítménye



19. ábra **Mozgókönyvtári szolgáltató helyek a hazai kistételepüléseken**



20. ábra **Nyilvános közkönyvtárak és kistételepülési mozgókönyvtári szolgáltató helyek**

Vizuális élmény gyanánt felvillantunk néhány könyvtári képet, és megállunk a Bács-Kiskun megyei sok település közül kettőnél: Fülöpházánál és Katymárnál. A 825, illetve 2000 fős településeken

16%-os olvasói beiratkozottsági aktivitás mutatható ki, és ennek már bizonyosan van többszöröző hatása is (21. és 22. ábra).



21. ábra Fülöpháza



22. ábra Katymár

Ennyi jó szándékú energia birtokában számos eredmény és ellentmondás közepette kérdés, „*hol a könyv, mely célhoz vezet?*” Ahogy én látom, kevés olyan terület van, mint a hazai könyvtárügy, amely 2008-ban higgadtan meg tudta fogalmazni,

és 2010-ben aktualizálni volt képes saját stratégiáját. Ráadásul ez a stratégia még ma is hiteles, és nagyon sok mindent végrehajtottak belőle. A jövőképpel kapcsolatosan ezt az imponáló teljesítményt még kiegészíthetem azzal, még mi minden

jött létre vagy indult el. Az eszközök tekintetében az erőnkhez és a megnyírbált forrásokhoz képest intenzív a magyar digitalizálási aktivitás.

A szerény keretek ellenére igen jól halad az adatbázis-építés. A MOKKA, az ODR és mások szinkronizálásával a havonkénti 30-35 ezer lekérdezés mutatja, hogy az összehangolás milyen intenzív igényt szolgál. Ezeket a tényeket be kell építenünk a következő fél évtized fejlesztési döntéseibe. Azt viszont hiányolom, és ez a magyar közgazdasági műhelyek lelkén szárad, hogy az információs értéklánc-modellre és az önk munkájának a hozzáadott értékére nézve nem létezik még közgazdasági modell. Pedig lehetne, és ebben szeretne a mi hivatalunk mások mellett az MKE-nek, a *Könyvtári Intézet*nek, illetve az egész szakmának segédkezet nyújtani.

Újabb izgalmas mozzanat az *Europeana* és a *Manda* viszonya. Az *Europeana* számunkra adósság vagy befektetés? Mind a kettő. Tudjuk, hogy Európa elmaradt a világ élvonalától a kulturális örökség digitalizálása terén, tudjuk, hogy 27-féleképpen felzárkózni nem lehet, és tudjuk, hogy a kulturális politika nem közösségi kompetencia. Ez látszik a mi eredményeinken, azon a 122 ezer magyar dokumentumon, ami ma az *European*ban megtalálható. A letéteményesek reményei szerint öt év múlva már 417 ezer magyar dokumentum lesz hozzáférhető. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megmondjuk, ez elég-e, és ma senki sincs abban a helyzetben, hogy meg tudja mondani, az *Europeana* magyar nyelvű gyűjteménye milyen összetételű lesz öt év múlva. Pedig ez abszolút nem mindegy. A nemzeti reprezentáció, a magyar közoktatásba való visszaforgathatóság és nagyon sok más tekintetben sem mindegy. E téren a könyvtáros szakmának ki kell kristályosítania a követendő és előírt irányokat. Nem lesz könnyű, de meg kell tenni.

Bízást mondhatom, hogy e tervek megvalósításához 15-ször, 20-szor nagyobb eszközforrás kellene a mainál, és ez nem lenne pazarlás. A kulturális örökség hatékony és tág körű digitalizálásának föl kellene érnie egy nagy ívű TIOP vagy TÁMOP alprogrammal. Célja eléréséhez viszont a Magyar Könyvtárosok Egyesületének még láthatóbb és befolyásosabb szakmai szervezetté kellene válnia. Ehhez az SZTNH is kész segítséget nyújtani.

Szerzői jogi minták és modellek

A *szerzői jog* (az iparjogvédelem mellett) a szellemi tulajdon védelmének nagy hagyományú, s egyben forrongó területe és eszközrendszere. *Fő funkciója a szerzők és alkotók, illetve az egyéni, eredeti művek „előállításában” közreműködők, valamint a felhasználók közötti ösztönző és méltányos (érvényesíthető) viszonyok társadalmilag elismert módon való biztosítása.*

Az irodalom, a tudomány és a művészet területén létrehozott művek kapcsán nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szerzők, alkotók befektetett munkájának eredménye olyan tulajdon, amelyet a jognak védenie kell. A szerző morális, avagy személyhez fűződő joga a mű nyilvánosságra hozatala, nevének (álnevének) feltüntetése, illetve a mű egységének védelme. A művekhez kapcsolódó vagyoni jogok legjelentősebbjei pedig a többszörözés, a terjesztés, a nyilvános előadás, a nyilvánossághoz közvetítés, az átdolgozás vagy akár a kiállítás joga.

„Méltó az író a jogdíjára”, azaz az írók, fordítók tisztos megélhetését a kiadott könyvek, vagy a nyilvános könyvtári kölcsönzés után fizetendő díj biztosíthatja. A könyvtáraknak kiemelkedő szerepe van a kortárs, vagy bestseller művek terjesztésében is. A népszerű, leginkább kelendő művek állnak a könyvtárak kölcsönzési listájának élén is.

A közös jogkezelés fogalma és célja, formái

Közös jogkezelésről akkor beszélhetünk, ha a felhasználás jellege, illetve körülményei miatt a felhasználások engedélyezése egyedileg nem gyakorolható, hanem az engedélyezést (szerződés vagy jogszabályi felhatalmazás alapján) az e célra létrejött civil szervezetek végzik.

A közös jogkezelés több mint száz éves hagyományát a tömeges felhasználások költséghatékonysága tette, teszi szükségessé. A jogszabály azon felhasználásokat (elsősorban a zenei művek vonatkozásában) vonja kötelező közös jogkezelésbe, amelyek egyéni engedélyezése lehetetlen, vagy a közös jogkezelő szervezet kezelési költségét jóval meghaladó kiadással járna. Egyes művek meghatározott felhasználásánál a szerzők a közös jogke-

zelésből kiléphetnek, és mégis egyénileg engedélyezhetik a felhasználást, míg más esetekben a szerzők maguk dönthetnek arról, hogy egyes felhasználási kört bevisznek a közös jogkezelésbe (önkéntes közös jogkezelés, pl.: vizuális művek másodlagos felhasználása).

A közös jogkezelésben a felhasználók miniszteri ellenjegyzésű díjszabás alapján fizetik meg a jogdíjat. A kilenc hazai jogkezelő szervezet a művészet majd minden ágát lefedi. Nyilvántartásuk (regisztrációjuk) és működésük a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának felügyelete alatt áll. Transzparens működésükre 2012. január 1-jétől új, uniós szinten is előírányzott előírások vonatkoznak.

A jogkezelők eddigi támogatási rendszerük helyett nyilvános szabályzatban meghatározott támogatási politikáját a kultúráért felelős miniszter véleményezését követően az igazságügyért felelős miniszter hagyja jóvá. Egyénileg csak szociális támogatásokat adhatnak, a jogdíjakból a jogosultak érdekében történő felhasználás céljára levonható „tized” maximum 70%-át a *Nemzeti Kulturális Alap*nak adják át. Az NKA az átvett jogdíjakat a már megszokott kollégiumi, nyilvános és elszámolást megkövetelő pályázati rendszerben osztja szét.

A szerzői jog természetes korlátját egyrészt az idő alkotja: azaz a szerző halálától számított 70 éven túl életműve közkinccsé válik; másrészt olyan helyzetekben méltányos a korlátozás, amelyekben a felhasználás nem sérelmes a mű rendes felhasználására és nem károsítja a szerzőt. Ez utóbbit nevezzük szabad felhasználásnak.

E széles tárgykörben négy aktuális fejleményre hívom fel a figyelmüket.

A) További szerzői jogi kivételek és korlátozások

A könyvtárakkal kapcsolatos aktualitások tekintetében talán két-három év alatt megszületik az ENSZ Szellemi Tulajdon Világszervezete kebelében a vak, illetve látásukban korlátozott személyekre vonatkozóan a jogi kötelezettségektől való mentesség. Ez nagy vívmány lesz. Erről biztos hallottak, tudnak arról, hogy az UNESCO és más intézmények is pártolják ezt a kezdeményezést. Az oktatási és kulturális intézmények, illetve a könyvtárak és archívumok vonatkozásában a megkötések drasztikus ritkítását pártoljuk mi magunk is. Egy oldalon vagyunk. Nem vagyunk „vak” jogvé-

dők, és nem is vagyunk „kettőslátók”: szelektív látók vagyunk, és megpróbálunk ebben a méltányos hozzáférésben segíteni.

B) A papír és analóg tartalom digitális megőrzése

A papír és analóg tartalom digitális megőrzésére uniós szinten az Europeana szolgál. Azonban ezt a hatalmas közös könyvtárat csak együttes erővel lehet megtölteni. Minden tagállam a (szellemi) méretéhez arányosítva vállalja rendezett szerzői jogi státuszú anyagok átadását. Az Europeana tartalmának döntő hányada közkinccs. Emiatt azonban a XX. század termése – egyebek mellett – szerzői jogi okokból is alulreprezentált lehet. A könyvtári állományok szerzői jogi védeltségű állományának 90%-a olyan mű, amely kereskedelmi forgalomban már nem kapható, egyedüli forrásuk a könyvtár, vagy az antikvárium. Ugyanezen állomány közel egy hatoda árva műnek tekinthető. Figyelembe véve a nemzetközi felméréseket, Európában mintegy 3 millió gazdátlan mű található (a védettek 13%-a). A hazai hozzájárulás mértéke és tempója feltétlenül javításra szorul.

C) Az árva művek helyzetének kezelése

A szerzői művek jogszerű felhasználásában komoly akadályt jelent az ismeretlen, vagy ismeretlen helyen tartózkodó szerző, vagy előadóművész „hiánya”. Az irodalmi művek szerzőjének ismeretlensége ritkábban fordul elő. Azonban minden digitalizációt végző intézmény szembesült már azzal a problémával, hogy ismeri a szerzőt, akár a teljes életművét, de az örökösöket nem lehet felkutatni. Erre a célra szolgál 2009-től kezdve, az Európában elsőként bevezetett engedélyezési eljárás, amelyben releváns források gondos kutatását követően az SZTNH határozata biztosítja a felhasználási engedélyt. Mivel ilyenkor a hivatal a szerző helyett jár el, illetve számára „közvetíti” az aláírt díjat, a felhasználás nem lehet kizárólagos, és az engedély csak Magyarország területére terjed ki.

Léteznek ezzel párhuzamosan felhasználást segítő alternatív modellek, amelyekkel az ismert szerzők élhetnek. Ennek magyar elnevezése lehet a részleges engedélymentesítés, vagy a közösségre hagyományozás, ismertebb kifejezés e „jogintézményre” a Creative Commons kezdeményezés, amely *Lawrence Lessig* professzortól származik.

A művekhez fűzött ikonok a többszörözés, terjesztés, előadás és átdolgozás szabad vagy korlátozott felhasználását engedélyezik. Így a „Nevezd meg! Ne add el! Ne változtasd! Így add tovább!” csekélyen korlátozó utalások/vállalások a kreativitás megannyi lehetőségét biztosítják az alkotók, újraalkotók számára.

A legjobb megoldás megtalálása érdekében kettő korábbi, és egy idei megoldást említenék meg. Hollandiában a holland kulturális örökség kereskedelemében többé nem elérhető, könyvtári állományú része digitalizálható, saját helyiségben kutatási vagy oktatási célból hozzáférhetővé tehető. Internetes hozzáférhetőség csak egyeztetett térítés fejében lehetséges. Dániában erre megoldást a közös jogkezelésben találtak.

Franciaországban figyelemre méltó kezdeményezés a XX. században kiadott, még védett, de már nem kapható művek digitalizálhatóvá tétele. Gondos jogosultkutatás, a közös jogkezelők, valamint a szerzői és kiadói szervezetek közös megegyezése teszi lehetővé azt, hogy a *Francia Nemzeti Könyvtár* állományából mintegy 500 000 mű váljék az interneten hozzáférhetővé.

Az Európai Unió már informálisan megegyezett az árva mű, egységes irányelvi szabályozásáról. Formális jóváhagyás ősszel várható. A tervezet csupán meghatározott közgyűjtemények és oktatási intézmények, illetve archívumok számára, közérdekű feladataikkal kapcsolatos célok érdekében teszi lehetővé az árva művek felhasználását. A felhasználók lényegében maguk folytatják le a

gondos keresést, azaz e művekhez nem rendelődik „árvaszék”. Az árvának minősített művek csupán többszörözés, illetve nyilvánossághoz közvetítés céljaira használhatók fel.

Az eddigi töredezett, és csak az egyes tagállamok területére érvényes szabályozással szemben a koncepció szerint az árvaság kölcsönös elismerésre kerül. Az érintett ismeretlen jogosultak számára biztosítékot a gondos jogosultkutatás kötelező minimumrendszere, a keresési eredmények tárolása, továbbá az egységes nyilvántartási rendszer ad.

D) A nyilvános haszonkölcsönzési jog

A legfiatalabb hazai jogkezelő szervezet működését 2011-ben kezdte meg. A *Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület* (MISZJE) az irodalmi művekkel és a kottában rögzített zeneművekkel kapcsolatban a nyilvános haszonkölcsönzési jog érvényesítéséért felel.

A nyilvános haszonkölcsönzési jog a magyarországi szerzők által régóta várt vívmány. Sikerült erre a kulturális költségvetésben a parlamenti szakaszban százmillió forintot allokálni – amit a MISZJE fog az év végi hónapokban szétosztani – a könyvtári kölcsönzések szerzői jogi ellentételezésére. A 23. ábrán látható annak a húsz adatszolgáltató könyvtárnak a neve, amelyek áldozatos munkájának köszönhetően lényegében egy kétmilliós kölcsönzési sokaságból alakul ki az a kör, amely után kötetenként és alkalmanként 30 Ft-os jogdíjhányadot fognak kapni a könyvtári olvasók körében legnépszerűbb szerzők.

Megyei könyvtárak	Városi könyvtárak
Katona József Könyvtár, Kecskemét	Faludi Ferenc Könyvtár és Gyermekkönyvtár, Kőrmend
Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger	Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr	Tatabányai Városi Könyvtár
Somogyi Károly Megyei és Városi Könyvtár, Szeged	Városi Könyvtár, Kisvárd
Egyetemi könyvtárak	Községi könyvtárak
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár	Virág János Nagyközségi Könyvtár, Hőgyész
Pécsi Egyetemi Könyvtár	Kőrösy László Községi Könyvtár, Dömös
Fővárosi könyvtár	Dérczy Ferenc Könyvtár, Kondoros
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár	

*a 14/2011. (IV.7.) NEFMI rendelet alapján – közzétéve a MISZJE honlapján

23. ábra Adatszolgáltatásra 2012-ben felkért könyvtárak

Azt fűzöm mindehhez hozzá, hogy szándékaink szerint a kulturális államtitkárság és a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala a következő évben a megfelelő EU-források terhére magyar elektronikus, digitális, egyetemi és nem egyetemi tankönyvpiacra próbál új, a jogdíjak tekintetében is hatékony és vonzó kísérleti projekteket indítani.

Zárszó helyett – a személyes tanúságtételtől a fúziós erőműig

A már idézett összegző áttekintés⁸ egy ragyogó leletét ajánlom figyelmükbe. Ez pedig *Ilma Rakusának* az „Olvasás (szerelem)” című vallomásos írása: „Érzékiség, szemlélődés, fesztelenség: fontos triász. Mert az olvasásnak van ugyan célja, de nem merül ki abban. Képes felismeréseket közvetíteni és megvitatni, segít a világ és önmagunk megtalálásában, hozzájárul ízlésünk és értelmünk kibontakozásához, de mindez csak az egyik oldala. Emellett ugyanakkor önmagának elégséges tevékenység is, amely rendkívüli boldogság ígéretét hordozza.”⁹ E szenvedélyes tanúságtétel azt üzeni, hogy önök egy olyan emberi tevékenység letéteményesei, amellyel kicselezzük a hétköznapiakat, az idő gépezetét és a tébolyító haszonelvűséget. Gyönyörű gondolat: egy ilyen tevékenység hivatásrendjében működni felemelő küldetés.

A valódi olvasó számára pedig a következő attribútumokat rögzíti:

- képesség a kitartó aktivitásra,
- zavartalan önreflexió,
- kommunikációs figyelem,
- az idő megváltozott érzékelése,
- le tudja győzni énjé határait és a játékos autonómia terében mozogjon.

Az igazi olvasó minderre képes, (ám ennek fejlesztése egyéni és intézményes kihívás). Ezek birtokában hiteles utolsó beavatató párbeszéde: „*Ahogyan én olvaslak, úgy senki sem olvas téged, mondom a könyvnek. És a könyv: amit én adok neked, csak te tudhatod.*”¹⁰

Előadásom befejező részében térek vissza a bevezetőben említett fúziós erőműre, amelynek segítségével párhuzamba állítom az emlékezetet és a képzeletet. A fúziós erőmű, amelyet 2018-ban helyeznek majd üzembe Franciaországban, deutériumból és lítiumból „táplálkozik”. A deutérium a hidrogén egyik izotópja, és a vízből kivonható. A lítium a legkönnyebb és a legnagyobb fajhőjű, ugyanakkor gyúlékony, szilárd elem; vulkanikus kőzetből nyerhető, kisebb hőmérsékleten ragyogó vörös lánggal ég, magas hőmérsékleten viszont vakítóan fehér lesz a lángja (24. ábra).

A vízből mindenhol szerezhető deutériumot az emlékezetrel, a csodálatos lítiumot pedig a képzelettel állítom párhuzamba. E két elem fúziója rendkívüli energiatöbblet-leadással jár, de a hideget és a meleget egyetlen térben, egymástól elhatárolva kell fenntartani és működtetni (25. ábra).

A Naphoz és a csillagokhoz hasonlóan az atommagok egyesülésekor létrejövő energiatöbbletet hasznosítja.

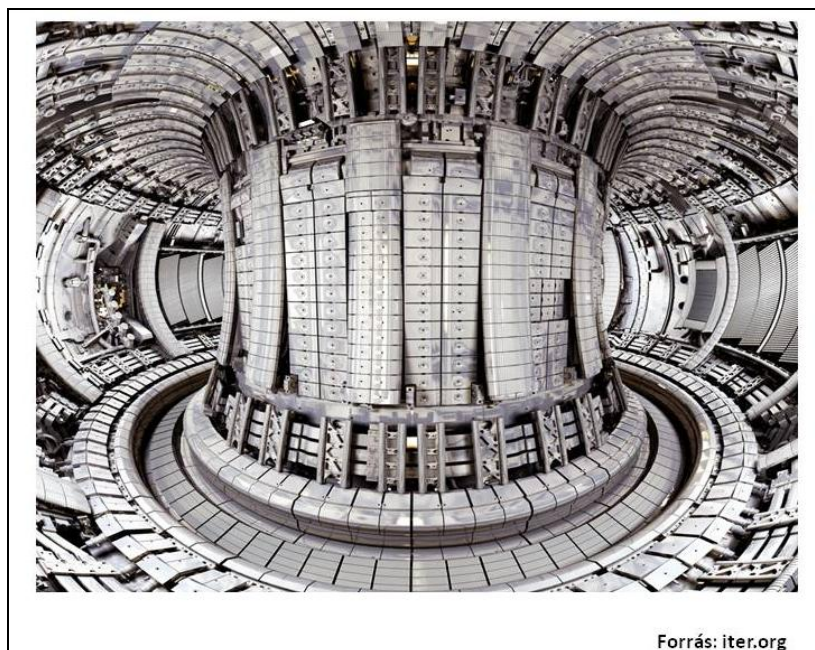
Alapanyagai:

DEUTÉRIUM	(a hidrogén izotópja, vízből kivonható)	EMLÉKEZET
LÍTIUM	(a legkönnyebb és a legnagyobb fajhőjű, gyúlékony szilárd elem, vulkanikus kőzetből; KÉPZELET ragyogó vörös lánggal ég, majd vakító fehér lesz)	

A keletkező **HÉLIUM** a legalacsonyabb forráspontú, legkönnyebb nemesgáz. Második leggyakoribb elem a világegyetemben, de légkörünkben csak nyomokban (15 millió °C kamra, abszolút nulla fokos hűtőrendszer...)

KEMENCE ÉS JÉGVEREM / ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM

24. ábra Fúziós erőmű (ITER 400 MW, Cadarache)



25. ábra ITER – fúziós erőmű – plazmakamra

Hasonlóan nagyszabású szellemi kihívás az emlékezet és a képzelet összeszikráztatása, kiváltképp kedvezőtlen viszonyok között. Kemence és jégverem, értelem és érzelem. A fúziós erőművet tíz évig kell építeni – óriási feladat! Hasonlóan komoly munka, önátépítés áll a könyvtárügy, a könyvtárak,

mint memóriapaloták előtt. Melyiket hozzam föl példának? Pannonhalmát? Sárospatakot? A keszthelyi Helikont vagy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat? Vagy a két hatalmas, új egyetemi tudásközpontot Szegeden és Pécsen? (26. ábra)



26. ábra Pécsi Tudományegyetem – „Kaptár”

Ismét Vörösmartyval szólva: „*Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen, / S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé, / Unatkozunk s hitvány madár gyanánt / Posvány iszapját szopva éldégéljünk?*”. Csattanós válasz kívánczik e költői kérdésre minden időben.

Hadd idézzem meg itt a Rubik-házat, amelynek a létrehozatalában sokakkal együtt fáradozhatok. A Rubik-kocka alakját felidéző épület adna helyet az elmúlt 1100 év magyar szellemi teljesítményeit bemutató „eseménytérnek”. A 2017-re felépülő ház a magyar szellem és kreativitás egyfajta „reaktora” lehet.

Ezek a teljesítmények adjanak erőt ahhoz, hogy a nemzeti könyvtárüggyel kapcsolatosan megfogalmazott, kicsit lírai összefoglaló igaz lehessen. Hogy ritka művészet, ihlet és csoda lehessen az önök hivatása.

A XX. század „főkönyvtárosát”, Borgest szeretném végezetül idézni, *A költői mesterség* című kötetéből. Ebben hivatkozik Berkeley püspök szép metaforájára, hogy tudniillik nem magában az almában, hanem a szájpaddásunkban van az alma íze. Majd azt mondja, a költészet nem a lapokon van, hanem abban a kapcsolatban, amely az olvasó és a közlés között születik. Ezt a gondolatsort folytatva, engedjék meg nekem, hogy azt állítsam: a könyvtár pedig nem a gyűjteményben, annak polc-folyómétereiben, hanem a kérdező, az olvasó felkészült, méltó, ihletett fogadásában van. Ehhez az ihletett munkához kívánok önöknek kitartást, jó egészséget.

Irodalom és jegyzetek

- ¹ Z. KARVALICS László: Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalom-

környezete. Budapest, s.n. 2007. [elektronikus tananyag]
http://www.itk.hu/netis/doc/ISCB_hun/02_ZKL_torte_net.pdf [letöltve 2012. június 20.]

- ² Z. KARVALICS László: i.m. p. 9.

- ³ Z. KARVALICS László: i.m. p. 9.

- ⁴ Érzelmeket kifejező grafikus jel, pl. smiley.

- ⁵ Az emberitőke-elmélet azt feltételezi, hogy az oktatásba történő befektetés univerzálisan megtérül.

- ⁶ Az INSEAD (Institut Européen d'Administration des Affaires) a világ egyik legnagyobb gazdasági egyeteme, amelynek Európán kívül a Közel- és Távols-Keleten is vannak fakultásai.

- ⁷ TÓSZEGI Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. = Könyv és Nevelés, 11. köt. 4. sz. 2009. [nyomtatásban]
http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm [elektronikusan]

- ⁸ TÓSZEGI Zsuzsanna i.m.

- ⁹ Ilma RAKUSA: Olvasás (szerelem). = Lettre, 71. szám, 2008. Tél <online forrás>
<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00055/rakusa.htm>

- ¹⁰ Ilma RAKUSA i.m.

Beérkezett: 2013. III. 4-én.

